



Strategies to Strengthen Relations between the Islamic Republic of Iran and the Republic of Azerbaijan *

Seyyed Ebrahim Masoumi¹ 

1. Assistant Professor, Department of Islamic Studies, University of Kashan, Kashan, Iran.
masomi6228@kashanu.ac.ir



Abstract

After the independence of the Republic of Azerbaijan in 1991, the relationship between this country and the Islamic Republic of Iran experienced various fluctuations. Consequently, diverse perspectives emerged in Azerbaijan regarding Iran, sometimes fostering an atmosphere of ambiguity between the two nations. The question arises: what strategies and solutions can foster convergence between these neighboring countries? This study delves into factors contributing to convergence, such as historical ties and shared cultural elements, the significance of traditional rituals, linguistic affinity, and ethnic commonality. Employing the theoretical framework of convergence known as IME (ideological, motivational, and environmental) along with the library method and semi-structured interviews, the study aims to address this challenge. It proposes solutions for fostering social relations between the two countries within the realm of society and public diplomacy, underlining the role of public relations and public diplomacy in strengthening the ties between the Islamic Republic of Iran and the Republic of Azerbaijan. These solutions

* Akramian, S. M. H. (2023). Strategies to Strengthen Relations between the Islamic Republic of Iran and the Republic of Azerbaijan. *Journal of Political Science*, 26(104), pp. 258-294.
<https://doi.org/10.22081/psq.2024.68456.2871>

* **Publisher:** Baqir al-Olum University, Qom Iran.

* **Type of article:** Research Article

☑ **Received:** 2023/11/11 • **Revised:** 2023/11/19 • **Accepted:** 2023/12/20 • **Published online:** 2023/12/24

© The Authors



include fostering civilizational connections between the people of Iran and Azerbaijan, promoting health tourism and medical services for Shia communities in Azerbaijan within Iran, reciprocating medical services to the people of Azerbaijan, and facilitating pilgrimage and religious tourism for Azerbaijani Shias to visit sacred sites in Iran, such as the shrines of Imam Rida, Lady Fatima Ma'suma, and Shah Cheragh.

Keywords

People-to-people Communications, International Communications, Public Diplomacy, Islamic Republic of Iran, Republic of Azerbaijan, Social Convergence.



دور العلاقات العامة والدبلوماسية العامة في تعزيز العلاقات بين الجمهورية الإسلامية الإيرانية وجمهورية أذربيجان *

السيد إبراهيم معصومي^١

١. أستاذ مساعد في قسم المعارف، جامعة كاشان، كاشان، إيران.
masomi6228@kashanu.ac.ir



المخلص

بعد استقلال جمهورية أذربيجان عام ١٩٩١، كانت العلاقة بين هذا البلد والجمهورية الإسلامية الإيرانية متقلبةً على أنحاء متنوعة، ولذلك تشكلت وجهات نظر مختلفة في أذربيجان حول إيران، وقد أحدث ذلك أجواء معكّرة بين هذين البلدين في بعض الفترات. والسؤال هو ما هي إستراتيجيات وحلول التقارب بين هذين البلدين الجارين؟ يسعى المقال الراهن في حلّ المشكلة وذلك عن طريق تحليل عوامل التقارب كالمشتركات والأواصر التاريخية، وقدرات الطقوس التقليدية، والاشتراك اللغوي، والاشتراك العرقي وما إلى ذلك، وذلك باستخدام الإطار النظري للتقارب المسمى بنموذج ب. ت. ب. (البصيرة والتحفيز والبيئة) وبأسلوب البحث المكتبي وإجراء المقابلات شبه المنظمة. قدّمت الورقة الراهنة في هذا الصعيد حلولاً للتقارب في العلاقات الاجتماعية بين البلدين في المجال الاجتماعي والدبلوماسية العامة في إطار إستراتيجية "دور العلاقات العامة والدبلوماسية العامة في تعزيز العلاقات بين الجمهورية الإسلامية الإيرانية وجمهورية أذربيجان" وهي ما يلي: إقامة الزيجات الحضارية بين شعبي الجمهورية الإسلامية الإيرانية وجمهورية أذربيجان، وإقامة السياحة العلاجية والخدمات الطبية لشعبة جمهورية أذربيجان في إيران وتقديم الخدمات الطبية لشعب ذلك البلد، وكذلك إقامة زيارة الأماكن المقدّسة

* معصومي، السيد ابراهيم. (2023م). حلول لتعزيز العلاقات بين الجمهورية الإسلامية الإيرانية وجمهورية أذربيجان. فصلية علمية محكمة علوم سياسي، 26(104)، صص 258-294.

والسياحة الدينية لشيعة جمهورية أذربيجان، مثل زيارة مراقد: الإمام الرضا عليه السلام والسيدة المعصومة عليها السلام والسيد أحمد المعروف بشاه جراغ و...

كلمات مفتاحية

العلاقات العامة، العلاقات الدولية، دبلوماسية العامة، الجمهورية الإسلامية الإيرانية، جمهورية أذربيجان، الاندماج الاجتماعي.



نقش ارتباطات مردمی و دیپلماسی عمومی در تقویت روابط بین جمهوری اسلامی ایران و جمهوری آذربایجان*

سید ابراهیم معصومی^۱

۱. استادیار، گروه معارف، دانشگاه کاشان، کاشان، ایران.
masomi6228@kashanu.ac.ir



چکیده

پس از استقلال جمهوری آذربایجان در سال ۱۹۹۱، رابطه این کشور با جمهوری اسلامی ایران فراز و نشیب‌های گوناگونی داشته است؛ از این رو دیدگاه‌های متفاوتی نیز در کشور آذربایجان درباره ایران شکل گرفته و همین امر در برخی از دوره‌ها، سبب ایجاد فضای غبار آلود میان این دو کشور شده است. پرسش این است که چه راهکارهایی در راستای همگرایی میان این دو کشور هم‌سایه وجود دارد؟ نوشتار حاضر با تحلیل عوامل همگرایی مانند اشتراکات و پیوندهای تاریخی، ظرفیت آیین‌های سنتی، اشتراک زبانی، اشتراک قومی و... تلاش کرده است با بهره‌گیری از چارچوب نظری همگرایی با عنوان الگوی بام (بیشی، انگیزشی و محیطی) و باروش کتابخانه‌ای و مصاحبه‌های نیمه ساختارمند به حل مشکل بپردازد. در این سپهر مقاله حاضر در حوزه اجتماعی و دیپلماسی عمومی در بستر راهبرد «نقش ارتباطات مردمی و دیپلماسی عمومی در تقویت روابط بین ج.ا.ا. و جمهوری آذربایجان»، راهکارهایی برای همگرایی در روابط اجتماعی دو کشور ارائه کرده است: برقراری ازدواج تمدنی میان مردمان ج.ا.ا. و جمهوری آذربایجان،

* **استناد به این مقاله:** معصومی، سید ابراهیم. (۱۴۰۲). راهکارهای تقویت روابط بین جمهوری اسلامی ایران و جمهوری آذربایجان. علوم سیاسی، ۲۶(۱۰۴)، صص ۲۵۸-۲۹۴.

<https://doi.org/10.22081/psq.2024.68456.2871>

□ نوع مقاله: پژوهشی؛ ناشر: دانشگاه باقرالعلوم (ع) قم، ایران؛ © نویسندگان

□ تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۸/۲۰؛ تاریخ اصلاح: ۱۴۰۲/۰۸/۲۸؛ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۹/۲۹؛ تاریخ انتشار آنلاین: ۱۴۰۲/۱۰/۰۳



راه‌اندازی گردشگر سلامت و خدمات پزشکی برای شیعیان جمهوری آذربایجان در ایران و ارائه خدمات پزشکی به مردم آن کشور و همچنین راه‌اندازی گردشگر زیارتی و مذهبی برای شیعیان جمهوری آذربایجان از اماکن مقدسه؛ مانند امام رضا علیه السلام، حضرت معصومه علیها السلام، شاه‌چراغ و غیره.

کلیدواژه‌ها

ارتباطات مردمی، دیپلماسی عمومی، جمهوری اسلامی ایران، جمهوری آذربایجان، همگرایی در سیاست خارجی و روابط بین‌الملل.

مقدمه

جمهوری آذربایجان در حوزه تمدنی ایران و یکی از استان‌های مهم ایران در ۱۵۰ ساله گذشته بوده است که با قرارداد گلستان و ترکمنچای از ایران جدا شده است. این کشور در سال ۱۹۹۱م. مصادف با فروپاشی شوروی، یک واحد مستقل ملی شناخته شد. فروپاشی شوروی فضای تازه‌ای برای حضور ایران در آسیای میانه و قفقاز به شکل کلی و در جمهوری آذربایجان به شکل خاص ایجاد کرد. اهمیت کشور آذربایجان برای ج.ا.ا. از دیگر کشورهای منطقه بیشتر است؛ زیرا اهمیت این کشور برای ایرانیان در قومیت و مذهب آنها ریشه دارد. توضیح آنکه حوزه آسیای میانه و قفقاز هر دو در حوزه تمدنی ایران قرار دارند؛ اما به لحاظ قومی، زبانی و مذهبی با ایران تفاوت‌هایی دارند. کشور آذربایجان به لحاظ مذهبی بیش از ۸۰ درصد شیعه اثناعشری و به لحاظ قومی نیز آذری هستند و پیوندهای فرهنگی مستحکمی با ایران دارند؛ از این رو پیش‌بینی می‌شد جمهوری آذربایجان پس از استقلال بیشتر به ایران نزدیک شود؛ ولی این کشور فاصله خود را با ج.ا.ا. حفظ کرد و حتی رابطه دو کشور بیش از حد معمول امنیتی شد. در طول سه دهه موضوع آذربایجان و چگونگی تعامل ج.ا.ا. با آذربایجان به دقت بررسی نشده است؛ از همین رو پرداختن به موضوع آذربایجان از این حیث طرح جدیدی است تا با شناخت دقیق ظرفیت‌ها، راهکارهای همگرایی میان دو کشور تبیین گردد و به اجرا درآید تا این دو کشور که به لحاظ فرهنگی، مذهبی و حوزه تمدنی مشترک هستند، بتوانند با هم در تعامل مثبت باشند.

از این رو در این مقاله نخست عوامل مؤثر در همگرایی دو دولت در حوزه انگیزشی مانند اشتراکات و پیوندهای تاریخی، ظرفیت آیین‌های سنتی، اشتراک زبانی و اشتراک قومی در راستای همگرایی میان دو دولت بررسی خواهد شد و در ادامه راهبرد «نقش ارتباطات مردمی و دیپلماسی عمومی در تقویت روابط میان ج.ا.ا. و جمهوری آذربایجان در حوزه اجتماعی و دیپلماسی عمومی تحلیل خواهد گردید و در نهایت راهکارهای اجرایی کردن راهبرد فوق همچون برقراری ازدواج تمدنی، راه‌اندازی گردشگر

سلامت و خدمات پزشکی و راه‌اندازی گردشگر زیارتی و مذهبی ارائه خواهد شد.

طرح مسئله

مدل همگرایی بام (بینشی، انگیزشی و محیطی)

در باره شکل‌گیری مدل همگرایی نظریه‌های مختلفی ارائه شده است. نخست نظریه فدرالیسم با تأکید بر توافق‌های جمعی و ارادی میان دولت‌ها همگرایی را توضیح می‌دهد. بنابر این نظریه با انعقاد قرارداد میان ملت‌ها می‌توان به چارچوبه‌های جمعی برای همکاری با یکدیگر دست یافت. دوم نظریه ارتباطات است که با توجه به گسترش ارتباطات میان جوامع، همگرایی را تبیین می‌کند. بنابر این نظریه گسترش ارتباطات پیچیده میان جوامع باعث همگرایی بین آنها می‌شود. سوم نظریه کارکردگرایانه است که به کارکردگرایی قدیم و جدید تقسیم شده است. به باور کارکردگرایان با آغاز همکاری در حوزه‌های تخصصی و فنی و تعمیم یافتن آن به دیگر حوزه‌ها امکان همگرایی میان ملت‌ها فراهم می‌شود. هر کدام از این نظریه‌ها مبنای شکل‌گیری همگرایی و راه رسیدن به آن را توضیح داده است؛ اما آنچه در این نظریه‌ها تبیین می‌گردد چگونگی همگرایی میان دولت‌ها به عنوان واحدهای مستقل ملی است. برای تبیین چگونگی وقوع همگرایی میان جوامع می‌توان از این نظریه‌ها سود جست؛ اما تبیین فرایند شکل‌گیری همبستگی در هر جامعه و عوامل مؤثر در ایجاد همبستگی میان دو جامعه، بهتر می‌تواند امکان ظهور همگرایی یا واگرایی بین دو جامعه را توضیح دهد. آنچه موجب ظهور همبستگی میان جوامع می‌گردد، از یک سو وجود عواملی در داخل این جوامع است که به پیوند میان آنها می‌انجامد و از سوی دیگر، برنامه‌ریزی و اجرای فرایندهایی است که موجب تقویت این پیوندها می‌گردد. در درون جوامع وجود عواملی مانند تاریخ مشترک، دین و باورهای مشترک، قومیت، زبان، آداب و رسوم و فرهنگ مشترک، احساس هویت مشترک، منافع مشترک، داشتن دشمن مشترک، ایده‌ها و آرزوهای مشترک، برخورداری از سازمان‌ها، ساختارها و نهادهای اداری مشترک و مانند اینها موجب ایجاد همبستگی در میان اجزای آن جامعه می‌گردد. در مقابل فقدان

مشترکاتی از این نوع و تفاوت‌ها در این موارد مانع شکل‌گیری همبستگی می‌گردد. با وجود عوامل و مشترکات همبسته‌ساز، با استفاده از ابزارها و شیوه‌هایی که در نظریه‌های همبستگی مطرح شده است، می‌توان آنها را تقویت کرد و جوامع را به سوی همگرایی رهنمون شد. چارچوب نظری هر پژوهش مرتبط با حوزه‌های واقعی در واقع پلی میان جزیره انتزاعیات تحقیق با داده‌های برآمده از جهان واقع است که در فرایندی هم‌افزا، تکامل‌بخش و دوسویه به توجیه و جهت‌دهی تحولات جهان تعین پرداخته و گاه خود با آن محک می‌زند (Johnson, 1968, p. 64; Lieber, 1972, pp. 40-50).

درواقع ساختار نظری بحث ضمن سامان‌بخشی به فهم خواننده از حوادث و رویداد‌های به ظاهر غیرمرتبط، به راز‌گشایی از ابهام‌های رفتاری و معنا‌بخشی به کنش‌های بازیگران سیاسی می‌پردازد. در این میان هرچند در این پژوهش، اساس تحلیل فرایندهای همگرایی بر گزاره‌های تاریخی ابتدا یافته و روایت‌های تاریخی و مصاحبه بسیاری از داده‌های این اثر را صورت‌بندی کرده است، توجه به این نکته اهمیت دارد که اساساً تمامی یافته‌های تاریخی به کاررفته در این نوشته، نه یک روایت داستان‌گونه از تاریخ که برشی هدفمند است که با هدف اثبات چارچوب نظری ادعایی و کارآمدی آن به استمداد طلبیده شده‌اند.

بی‌گمان سیطره‌الگوی نظری بر مناسبات تاریخی و موردی، می‌تواند بهترین گواه بر بسط‌پذیری تجربه روندهای همگرایی دو کشور یادشده به دیگر کشورهای هم‌جوار همچون گرجستان، روسیه، ارمنستان و... باشد. در نتیجه انحصار الگوی نظری ادعایی، فایده‌مند بودن نتایج پژوهش در حوزه مناسبات دو کشور در حوزه تمدنی واحد (ایران و آذربایجان) و عقیم بودن آن در محیط سیاسی دیگر بازیگران بین‌المللی، بیش از هر چیز در تجاهل نسبت به بنیان‌های نظری اثر و قابلیت تعمیم‌پذیری آن ریشه خواهد داشت (Lieber, idem, 1972, p. 40-50; Johnson, 1968, p. 64).

به باور نویسنده، الگوی ابداعی در این مقاله می‌تواند به خوبی پاسخگوی چیستی و چرایی و چگونگی فرایندهای همگرایی میان بازیگران منطقه‌ای همچون ایران و آذربایجان باشد که چندین دهه همزیستی گاه متضاد و گاه مسالمت‌آمیز در حوزه

تمدنی واحد داشته‌اند. رهیافتی که به نحو کامل تر و منسجم‌تری می‌تواند زمینه‌ها و عوامل کنش‌های همگرا میان دو طرف را به تصویر کشد؛ الگویی که در آن تلاش می‌شود به ساحت انسانی تحولات و دگرگونی‌های اجتماعی توجه بیشتری شود و نقش عامل دولت‌ها، گروه‌ها و عوامل انسانی نیز در پویایی‌های سیاسی در نظر باشد.

۱. منابع بینشی (نظری، اعتقادی و ایدئولوژیک) مؤثر در ایجاد فرایندهای همگرایی؛

۲. منابع انگیزشی (مؤلفه‌های رهبران ایران و آذربایجان و کنش مردمی) مؤثر در ایجاد فرایندهای همگرایی؛

۳. منابع محیطی مؤثر در ایجاد فرایندها؛ شامل منابع مرتبط با محیط داخلی و منابع مرتبط با محیط خارجی (منطقه‌ای و بین‌المللی).

الگوی یادشده در برگیرنده هر سه ساحت بینشی (باورهای میان دو مردم، جامعه دین‌دار، اعلام شعائر از سوی دو کشور و...)، انگیزشی و محیطی کنشگری بازیگران است و با تمایزگذاری میان جهان شناخت‌های بازیگر با جهان انگیزه‌ها و ویژگی‌های شخصیتی وی می‌کوشد بر هر دو خاستگاه «انسان‌محور» تأثیرگذار در رفتارها و کنش‌های بازیگر انسانی پرتو بتاباند.

در حوزه انگیزشی نیز مؤلفه‌هایی همچون انگیزش‌ها، ارجحیت‌ها، احساسات، انفعالات، منافع کشوری، فردی، حزبی و گروهی، از جمله رهبران دو کشور، شخصیت‌های تأثیرگذار، جریان‌ها و احزاب و نیز ویژگی‌های خاص شخصیتی ژنتیک و اکتسابی، تجارب شخصی و اجتماعی و... در پدید آمدن کنشی خاص تأثیرگذار است. حوزه انگیزشی به‌ویژه در بازیگران سیاسی فعال در کشورها و مناطقی همچون آذربایجان که نقش کنشگران از ساختارهای سیاسی و اجتماعی قوی‌تر و مؤثرتر است، اهمیت بیشتری دارد؛ همچنین است منابع محیطی همچون اشتراکات و پیوندهای تاریخی، عامل سیاسی، عامل قومی و زبان واحد.

عوامل مذهبی و عامل فرهنگی نیز با قبض و بسط‌های خود و با تحمیل اقتضائات، محدودیت‌ها و فرصت‌های خود بر بازیگر انسانی، از دو طریق تغییر در نگرش، بینش و حتی انگیزش انسان‌ها، موجب ایجاد انقلاب و تغییر در کنش‌های انسانی می‌شود. به طور

طبیعی بررسی ماهیت و کیفیت تأثیربخشی منابع محیطی بر عهده حوزه‌هایی همچون سیاست داخلی، سیاست خارجی، مطالعات منطقه‌ای، روابط بین‌الملل، امنیت پژوهی و تاریخ سیاسی است.

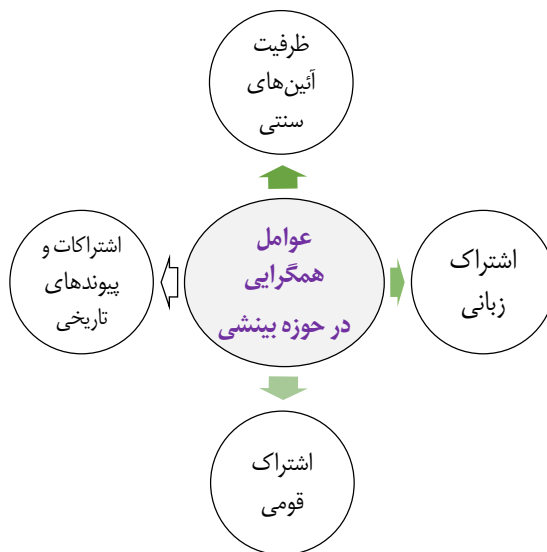
با این حال، سه‌بعدی بودن این الگو به معنای آن نیست که در هر فرایند همگرایانه‌ای هر سه مؤلفه یاد شده بالضروره می‌بایست نقش آفرینی کند؛ بلکه سخن در این است که می‌توان عناصر یاد شده را به عنوان منابع مؤثر احتمالی (اعم از حالت تجمیعی یا انفرادی) در دو فرایند پیش گفته در نظر داشت. اگرچه به طور طبیعی همگرایی ریشه‌دار و مستمر به‌طور عمده از ترکیب بیشترین یا تمامی مؤلفه‌های سه‌گانه فوق پدید می‌آید. گفتنی است به دلیل محدودیت در حجم مقاله از تحلیل مؤلفه‌های سه‌گانه پرهیز شده و فقط به یکی از مؤلفه‌ها (انگیزشی) پرداخته‌ایم.

مهم‌ترین نقطه چارچوب نظری فوق در این مقاله ارتباطی و ایجاد کاربست نظریه در این پژوهش است. این ارتباط‌گیری بدین نحو است که برای ارتباط و همگرایی میان ایران و آذربایجان یکی از سه مؤلفه ایجاد همگرایی «روش انگیزشی» میان دو حاکمیت است و مدل یاد شده می‌کوشد با استفاده از مؤلفه‌های انگیزه‌ساز در دو حکومت، راهکارهایی برای ارتباط عمیق بیابد تا این دو کشور بتوانند بر مبنای آن راهکارها، همکاری‌های مفیدی داشته باشند.



عوامل مؤثر در همگرایی دو دولت

در ارتباط ایران و آذربایجان، عوامل بینشی، انگیزشی و محیطی به عنوان الگوی منتخب برای ایجاد ارتباط بیشتر و بهتر لحاظ شده است. این سه مقوله تفاوت‌های ماهوی و عملکردی دارند و همچنین زیرمجموعه‌های متفاوتی را شامل می‌شوند. در حوزه انگیزشی مهم‌ترین معیار برای انتخاب زیرمجموعه‌ها، ایجاد انگیزه و ترغیب طرف مقابل برای برقراری ارتباط و بهره‌بردن از ارتباط با طرف مقابل لحاظ شده است؛ از این رو عامل‌هایی مانند عملکرد رهبران، اشتراکات تاریخی و زبانی، آیین‌های سنتی و... در عوامل انگیزشی می‌تواند در ایجاد همگرایی مؤثر باشد.



۱. اشتراکات و پیوندهای تاریخی در راستای همگرایی

نخستین عامل بینشی مورد بحث در این پژوهش، اشتراکات و پیوندهای تاریخی میان ایران و آذربایجان است. مرور تاریخ روابط ج.ا.ا. با جمهوری آذربایجان نشان می‌دهد این دو جامعه در دوره‌های مختلف تاریخ مشترکی داشته‌اند. جمهوری آذربایجان پیش از استقلال، بخشی از اتحاد جماهیر شوروی و روسیه تزاری بود؛ اما پیش از آن و تا سده

نوزدهم میلادی (زمان جنگ‌های دو گانه ایران و روس)، بخشی از کشور ایران بوده است (تقی‌زاده داوری، ۱۳۸۹، ص. ۱۹).

سرزمین جمهوری آذربایجان از اوایل سده شانزدهم، یعنی از زمان تشکیل دولت ملت شیعی در ایران، همراه با دیگر مناطق ایران تحت حاکمیت دولت صفوی‌ها قرار داشت. اساساً صفوی‌ها در درجه اول، ثبات سیاسی و اجتماعی سرزمین آذربایجان را تأمین کردند و در مرحله بعد توانستند قسمت‌های مرکزی و شرقی ایران را در اختیار گیرند و دولت ملی ایران را پی‌ریزی کنند؛ بنابراین اگر دوره جدایی دو کشور از اوایل سده سیزدهم و همچنین دوره‌های شبه‌استقلالی یا نیمه‌استقلالی آذربایجان در سده‌های پیش از صفوی‌ها را در نظر بگیریم، ملاحظه می‌شود که ایران و آذربایجان سابقه تاریخی مشترک حدود هزار ساله دارند و دارای میراث تاریخی مشترک هستند. امروزه نمونه‌های زیادی بیانگر میراث مشترک دو ملت است. وجود شاعران و بزرگانی مانند نظامی گنجوی، خاقانی شیروانی و اندیشمندان مسلمانی همچون لنکرانی و نخجوانی و صدها نمونه دیگر خود دلایل محکمی بر وجود سابقه تاریخی مشترک دو ملت ایران و آذربایجان است (افضلی و دیگران، ۱۳۹۱، ص. ۹)؛ بنابراین به هنگام بحث درباره متغیرها و شاخص‌های انسجام اجتماعی میان دو کشور ایران و آذربایجان می‌باید میراث مشترک تاریخی و فرهنگی را یک عنصر مثبت و سازنده در روابط دوطرف ارزیابی کرد (امیری، ۱۳۸۵، صص. ۲۵۵-۲۵۶).

مطالعه روابط تاریخی دو کشور ایران و جمهوری آذربایجان نشان می‌دهد که تعاملات مردمان و حکومت‌های دو کشور در تاریخ طولانی دوران باستان ریشه دارد. با توجه به اینکه فرهنگ، هویت و ارزش‌های حاکم بر یک جامعه در طول تاریخ و در گذر زمان شکل می‌گیرد، تاریخ مشترک دو ملت ایران و جمهوری آذربایجان یکی از عوامل همگرایی آنها به شمار می‌آید. شیوع و ترویج مذهب تشیع که از زمان شاه اسماعیل صفوی در منطقه قفقاز آغاز شد، زمینه پیوند منسجم‌تر میان این دو جامعه شیعی را به وجود آورد. به موجب این تاریخ مشترک مردم دو جامعه شیعی، سرگذشت مشترکی دارند و از نظر برخورداری از ارزش‌های تاریخی و اجتماعی، اشتراکات

فراوانی دارند؛ به بیان دیگر می‌توان گفت هویت ملی در یک‌روند تاریخی شکل می‌گیرد؛ از این‌رو حافظه تاریخی هر جامعه‌ای بر شکل‌دهی هویت افراد آن جامعه مؤثر است. وقتی ساکنان یک جامعه به میراث تاریخی خود مراجعه می‌کنند، خواه‌ناخواه خاطرات و خطرهای تاریخی در ذهن آنها حب و بغض ایجاد می‌کند؛ مانند اینکه از حمله مغول‌ها و استعمار انگلیسی‌ها در ایران خاطره خوشی در اذهان ملت ایران وجود ندارد و هیچ‌گاه آنها را در هویت ملی خود سهیم نمی‌دانند؛ اما ارتباط ملت ایران با ملت آذربایجان خاطره خوشی را در ذهن ایرانیان تداعی می‌کند؛ از همین‌رو این عامل باعث شده است که اشتراکات بسیار جدی و عمیق میان دو ملت ایجاد شود؛ از این‌رو احساس نزدیکی به یکدیگر مهم‌ترین عامل برای همگرایی بین آن دو است (زارع شاهرسی، ۱۳۸۵، ص. ۷۲).

۲. ظرفیت آیین‌های سنتی در راستای همگرایی

دومین عامل بینشی مورد بحث در این پژوهش، ظرفیت آیین‌های سنتی در دو کشور ایران و آذربایجان است. یکی از مهم‌ترین مشترکات و عوامل نزدیکی ج.ا.ا. و جمهوری آذربایجان، برگزاری جشن‌ها و آیین‌های نوروزی است. این آیین کهن و ارزشمند علاوه بر ایران‌زمین در همه جمهوری‌های آسیای مرکزی و حتی استان سین‌کیانگ در غرب چین با شکوه تمام برگزار می‌شود. این آیین و جشن نوروزی با پیشنهاد ایران در سازمان ملل متحد به عنوان میراث مشترک بشریت به ثبت رسیده است؛ بنابراین این سنت مشترک نه تنها عاملی برای تقویت همگرایی میان ایران و آذربایجان است؛ بلکه در حدی وسیع‌تر می‌تواند مردمان منطقه را نیز با یکدیگر پیوند دهد و به سوی همگرایی کشاند (امیراحمدیان، ۱۳۸۴، ص. ۶۹).

۳. اشتراک زبانی در راستای همگرایی

سومین عامل بینشی در این پژوهش، ظرفیت اشتراک زبانی میان دو کشور ایران و آذربایجان است. ج.ا.ا. و آذربایجان سده‌های طولانی را در یک اقلیم و تمدن زندگی

کرده‌اند و اشتراکات فراوانی دارند. یکی از مهم‌ترین اشتراکات این دو ملت، داشتن زبان واحد است. جمهوری آذربایجان و بخش بزرگی از ایران دارای زبان و گویش «آذری» هستند. این زبان به قوم آذری ایران تعلق دارد که پیش از قرارداد گلستان و ترکمنچای در دو طرف رود ارس که به ژئوپلتیک ایران مربوط است، زندگی می‌کردند؛ از این رو هم‌اکنون نیز این مؤلفه یکی از مهم‌ترین عوامل همگرایی بین این دو ملت می‌تواند باشد. با توجه به این مؤلفه می‌توان گفت مردم آذربایجان و مردم ایران یک ملت در دو دولت هستند و جغرافیای طبیعی آذربایجان در طول سده‌های گذشته درون سرزمین ایران تعریف شده است و تمامی نقشه‌هایی که در سده‌های مختلف از این منطقه وجود دارد، ایران و آذربایجان را در یک واحد سیاسی به تصویر کشیده‌اند. سه مؤلفه یاد شده مهم‌ترین عوامل همگرایی میان دو ملت است؛ چون زبان آذری ایران و آذربایجان ریشه واحد دارد. مذهب هر دو ملت مشترک است و همچنین حدود ۱۵۰ سال قبل دو کشور با هم متحد بوده‌اند؛ ولی با قرارداد ترکمنچای و گلستان از هم جدا شدند؛ از این رو زبان یکی مهم‌ترین مقوله‌ها در همگرایی این دو ملت است که می‌تواند از آن بهره‌گیرند (محمدی و مجوبی، ۱۳۹۶، ص. ۱۱۶).

۴. اشتراک قومی در راستای همگرایی

چهارمین عامل بین‌شی، ظرفیت اشتراک قومی میان دو کشور ایران و آذربایجان است. عوامل متعدد اجتماعی و فرهنگی نیز ج.ا.ا. و جمهوری آذربایجان را به یکدیگر پیوند می‌زند و موجب همگرایی بین آنها می‌شود. یکی از عوامل اجتماعی، درهم‌تنیدگی و پیوندهای اقوام مختلفی است که در ایران و جمهوری آذربایجان زندگی می‌کنند. اقوام مختلفی که در این سرزمین‌ها زندگی کرده‌اند، در طول تاریخ چنان باهم درآمیخته‌اند که آنها هرگز خود را از اقوام متفاوت به حساب نمی‌آورند. بیشتر جمعیت جمهوری آذربایجان آذری‌اند و آذری‌ها از قوم ترک و هم‌ریشه با آذری‌های ایرانی هستند. از میان اقوام دیگر، می‌توان به لزگی‌ها، آوارها و داغستانی‌ها نیز اشاره کرد. یهودیان، اوکراینی‌ها و گرجی‌ها نیز از دیگر اقلیت‌ها در این کشورند که در مجموع دو درصد

جمعیت کشور را تشکیل می‌دهند. به نوشته دایرةالمعارف بزرگ اسلامی «در این قوم (آذربایجانی)، عنصر غالب ترک که پیامد مهاجرت اقوام ترک به ویژه سلجوقیان اُغوز در سده یازدهم میلادی / پنجم هجری به این سرزمین است، با ساکنان کهن این سرزمین، یعنی ایرانیان و دیگر مردمانی که از روزگار باستان در ماورای قفقاز می‌زیسته‌اند، ترکیب شده است» (محمدی و محبوبی، ۱۳۹۶، صص. ۱۱۴-۱۱۵). با توجه به این اختلاط و ترکیب‌شدگی اقوام، جدایی‌های قومی رنگ‌باخته است. ضمن اینکه با توجه به حاکمیت ایران در دوره‌های مختلف تاریخی بر جمهوری آذربایجان، مردمان این سرزمین چونان بخشی از جمعیت ایران در موقعیت ممتازی می‌زیستند. «ترک‌های آذربایجان زمانی که به صورت‌های مختلف وابسته به ایران بوده‌اند، به صورت نیمه‌مستقل می‌زیستند، نه مانند یک ملت محکوم؛ بلکه به صورت عنصر حاکم زندگی می‌کردند؛ زیرا قرن‌ها بود که طبقه حاکمه ایران را ترک‌ها تشکیل می‌دادند». اختلاط‌های قومی و ترکیب‌شدن جمعیت‌های این سرزمین‌ها باعث شد تا آنها نسبت به یکدیگر احساس بیگانگی نداشته باشند. این وضعیت ارتباط سهل و آسان مردمان دو جامعه را در مقاطع مختلف تاریخی فراهم آورده است (رسولزاده، ۱۳۸۰، ص. ۱۳).

۱-۴. راهکارهای اجتماعی

در مدل ارتباطات مردمی در ایجاد همگرایی و نزدیکی میان دو دولت مؤلفه‌های مهمی وجود دارد که با تحقق آنها می‌توان به همگرایی میان ایران و آذربایجان دست یافت. از مقوله‌های ارتباطات مردمی می‌توان به ازدواج‌ها بین دو ملت، راه‌اندازی گردشگر سلامت و خدمات پزشکی و راه‌اندازی گردشگرهای زیارتی و مذهبی اشاره کرد. وقتی در میان دو ملت ازدواج‌هایی صورت گیرد، پیوندهای خانوادگی بیشتر می‌شود و در نتیجه علقه‌های قدیمی نزد دو ملت بود زنده می‌گردد. فرهنگ‌واره‌های قومی میان آنها جان می‌گیرد و در گذر زمان این نوع ازدواج‌ها باعث تقویت اشتراکات قومی، زبانی، مذهبی و نسبی می‌گردد. این علقه‌ها به اتحاد بین دو ملت کمک می‌رساند

و این اتحاد به دولت‌ها نیز تسری خواهد یافت. از دیگر مدل‌های قابل استفاده در ارتباط مردم ایران و آذربایجان، سفرهای زیارتی و غیرزیارتی مردم آذربایجان به ایران و همچنین سفرهای گردشگری مردم ایران به آذربایجان است. مردمان این دو خاک، قرابت‌های تمدنی شان را با برخوردهای اولیه در گذر زمان به یاد می‌آورند و در می‌یابند که هر دو ملت آذری زبان هستند و مذهب تشیع دارند؛ سنت‌ها و رفتارهای اجتماعی و فرهنگی آنها با کمی تغییر شبیه هم است. این نوع مسافرت‌ها به طور طبیعی قرابت‌ها را در دو ملت زیاد می‌کند و باعث ایجاد موجی مثبت در کشور می‌شود که در نهایت به ایجاد موج مثبت به دولت مردان می‌انجامد.

در مدل ارتباط مردمی و دیپلماسی عمومی، موضوع دیگر رواج همکاری‌ها در مراسم اربعین حسینی است. موکب‌های ایران و آذربایجان می‌توانند همکاری‌های گسترده داشته باشند. آذری‌ها وقتی از یکی از چهار مرز ایران به قصد سفر عراق به ایران وارد می‌شوند، می‌توانند در مرزها موکب‌های مشترک بزنند یا در کشور عراق موکب‌های مشترکی برپا کنند. در موضوع رابطه ایران و آذربایجان برای اینکه اندکی از فضای حساسیت‌زای سیاسی دور شویم، پیوندهای مردمی و دیپلماسی عمومی بهترین گزینه برای قرابت دو کشور است. با این الگو، دو کشور به همدیگر حساسیت کمتری خواهند داشت و در عمل این دو مدل (پیوندهای مردمی و دیپلماسی) نتایج بهتری را برای همگرایی رقم خواهند زد (پاک‌آیین، ۱۴۰۰؛ عیوض‌اف، ۱۴۰۰).

یکی از خلأهای موجود در مناسبات ج.ا.ا. و جمهوری آذربایجان، برخورداری ایران از جایگاهی درخور ظرفیت و منزلت روابط دو کشور در افکار عمومی جمهوری آذربایجان است. مسئله‌ای که تحقق سیاست همسایگی را نیز با دشواری مواجه می‌سازد؛ تصویری که در سطوح مختلف از نخبگان سیاسی و حکومتی تا فضای عمومی دست کم عاملی یاریگر در شکل‌گیری و بالیدن مناسبات دو کشور محسوب نمی‌شود؛ پدیده‌ای که با مقوله دیپلماسی عمومی ارتباط مستقیم دارد و البته محصول این فرایند پیچیده در برخی ابعاد با مختصات بین‌المللی مدیریت شده است. بهبود تصویر و جایگاه ج.ا.ا. در افکار عمومی جمهوری آذربایجان و به‌عکس مؤلفه‌های مهمی برای زمینه‌سازی جهت

ارتقای روابط دو کشور و گذر از موانع آن است؛ فرایندی که در چارچوب دیپلماسی عمومی ج.ا.ا. و جمهوری آذربایجان تعریف می‌شود. البته باید توجه داشت که موفقیت و اجرایی شدن آن به تحقق پیش نیازهایی وابسته است که از رهگذر اراده‌های جدی و مشخص حکومتی محقق‌شدنی است. تنوع و تعدد اشتراکات ج.ا.ا. و جمهوری آذربایجان در حدی است که وضعیت این دو کشور را در مقایسه با بیشتر همسایگان ج.ا.ا. از منظر این شاخص‌ها بسیار متفاوت کرده است؛ اشتراکاتی که فصل مشترک سخنرانی‌های رسمی در محافل سیاسی، فرهنگی، علمی و... در خصوص روابط دو کشور را تشکیل می‌دهد.

مؤلفه‌های تأثیرگذار بر همگرایی ایران و جمهوری آذربایجان به دو دسته فرهنگی و اقتصادی با شاخص‌های مختلف تقسیم می‌پذیرد و تاریخ مشترک، پیوندهای فرهنگی، پیوندهای مذهبی و روابط اقتصادی در چارچوب سازمان‌های منطقه‌ای را در بر می‌گیرد. پیوندهای فرهنگی ایران و جمهوری آذربایجان از آیین‌هایی مانند نوروز، جشن‌ها و سوگواری‌ها تا مؤلفه‌های موجود در زندگی روزمره مانند پوشش، تغذیه و پخت و پز را شامل می‌شود. اشتراکات در امور مذهبی اکثریت مطلق مسلمانان و حتی اکثریت مطلق شیعیان دو کشور نیز سنت‌هایی مانند زیارت بقاع متبرکه و نیز علاقه وافر شیعیان جمهوری آذربایجان به زیارت امام رضا علیه السلام است. به باور آنها مرقد بی‌بی هیت یا حکیمه‌خاتون و مرقد بی‌بی رحیمه که به باور آنان از خواهران امام رضا علیه السلام است، از مصادیق اشتراکات مذهبی و دینی دو ملت شمرده می‌شود. نزدیکی ژئوپلیتیک در جغرافیای سیاسی و همچنین قرارگرفتن در حوزه تمدنی و تاریخی واحد سبب شده است که در کنار پیوندهای زبانی و قومی در عرصه‌هایی مانند موسیقی و هنرهای سنتی همچون قالی‌بافی، اشتراک‌های بی‌شماری به نمایش گذاشته شود؛ اشتراکاتی که هم زمینه‌ساز پیوند است و هم در پاره‌ای موارد به سوء تفاهم‌ها و ناخرسندی‌هایی در مناسبات دوجانبه می‌انجامد؛ اما جدای از سوابق و کارکرد این مؤلفه‌ها، بی‌شک یکایک آنها در آنچه دیپلماسی عمومی خوانده می‌شود، می‌توانند به مثابه مؤلفه‌هایی مثبت و مؤثر به کار گرفته شوند (پاک‌آیین، ۱۴۰۰؛ عیوض‌اف، ۱۴۰۰).

موضوع	راهکارها
<p>نقش پیوندهای مردمی و دیپلماسی عمومی در تقویت روابط میان جمهوری اسلامی ایران و جمهوری آذربایجان</p>	<p>۱. برقراری ازدواج تمدنی ۲. راه‌اندازی گردشگر سلامت و خدمات پزشکی ۳. راه‌اندازی گردشگر زیارتی و مذهبی</p> <p>راهکارهای فوق در مصاحبه‌های زیر انجام گرفته است: مصاحبه با دکتر محمدجواد ظریف، وزیر امور خارجه سابق ج.ا.ا.؛ مصاحبه با حجت‌الاسلام والمسلمین اجاق‌نژاد، نماینده مقام معظم رهبری در آذربایجان؛ مصاحبه با محسن پاک‌آیین، سفیر سابق ج.ا.ا. در آذربایجان؛ مصاحبه با سیدعباس موسوی، سفیر فعلی ج.ا.ا. در آذربایجان؛ مصاحبه با علیرضا بیگدلی، سفیر اسبق ایران در جمهوری آذربایجان؛ مصاحبه با محمدباقر بهرامی، سفیر اسبق ایران در جمهوری آذربایجان؛ مصاحبه با عباس عزیزی، رئیس دفتر قم سازمان فرهنگ و ارتباطات اسلامی؛ مصاحبه با حجت‌الاسلام والمسلمین محمدرضا جباری، امام جمعه شهر شوط در استان آذربایجان غربی؛ مصاحبه با جلال نظافت، رایزن درجه یک سیاسی وزارت امور خارجه در ترکیه؛ مصاحبه با دکتر عبدالرضا راشد، کارشناس ارشد مطالعات منطقه‌ای؛ مصاحبه با حجت‌الاسلام والمسلمین زارعان، معاونت بین‌الملل مجمع جهانی اهل بیت (علیهم‌السلام) در آذرماه ۱۴۰۰؛ مصاحبه حجت‌الاسلام والمسلمین محمدعلی معینیان، مدیر کل آسیا و اقیانوسیه معاونت بین‌الملل مجمع جهانی اهل بیت (علیهم‌السلام) در خردادماه ۱۴۰۰؛ مصاحبه با ابراهیم عیوض‌اف، از فعالان فرهنگی و اجتماعی در جمهوری آذربایجان؛ مصاحبه با توفیق اسداف، عضو هیئت علمی دانشگاه مجازی جامعه المصطفی؛ مصاحبه با دو نفر از طلاب فعال و کنشگر اجتماعی در جمهوری آذربایجان؛ مصاحبه با رئیس اداره انتشارات</p>

موضوع	راهکارها
	<p>مجمع جهانی اهل بیت <small>علیهم السلام</small>، آقای مصطفی بهبهانی؛ مصاحبه با گلزار ابراهیم او، دکتر علوم سیاسی و رئیس گروه انستیتوی حقوق بشر ANAS در جمهوری آذربایجان؛ مصاحبه با مسئول کتابخانه مجمع جهانی اهل بیت <small>علیهم السلام</small>، آقای مختار شمس الدینی؛ مصاحبه با مسئولان کانون‌های فرهنگی آذربایجان در مجمع جهانی اهل بیت <small>علیهم السلام</small>؛ مصاحبه با یکی از تاجران آذربایجانی در شهر تهران؛ مصاحبه با یکی از نخبگان آذربایجانی (که موافق ذکر نامشان نشدند)؛ مصاحبه با آراز رستم‌زاده از فرهیختگان جمهوری آذربایجان؛ مصاحبه با دکتر ولی داداشی، نماینده سابق شهرستان آستارا؛ مصاحبه با یکی از شهروندان فعال آذری در امور اجتماعی در آذربایجان؛ مصاحبه با ابراهیم عیوض‌اف فعال رسانه‌ای و اجتماعی از جمهوری آذربایجان؛ مصاحبه با حامد سرخوش، معاون بانک سامان شعبه بلوار امین قم؛ مصاحبه با خانم علی آوا، فعال آذربایجانی در حوزه گردشگر و گردشگری؛ نشست علمی چالش‌های هویتی شیعیان آذربایجان، جناب آقای پاک‌آیین، سفیر سابق ایران در آذربایجان در مورخ ۱۳۹۶/۹/۱۱.</p>

۲-۴. برقراری ازدواج تمدنی

ج. ا. ا. و جمهوری آذربایجان اشتراکات فراوانی با هم دارند و پیش از عهدنامه گلستان و ترکمنچای سرزمین واحدی بودند که پس از شکست ایران از روس‌ها، لاجرم مرزها از هم جدا شد؛ اما اشتراکات حفظ شدند؛ از این رو در حال حاضر یکی از راهکارهای نزدیک کردن آیین‌ها و سنت‌های قومی، مذهبی و زبانی، ازدواج جوانان ایرانی و آذربایجانی است که می‌تواند این دو ملت را به هم پیوند دهد و همچنین باعث گسترش و عمیق‌شدن روابط میان دو حاکمیت گردد.

ازدواج تمدنی از گذشته‌های دور در فرهنگ ایران زمین سابقه داشته است و برای نمونه می‌توان به موارد زیر اشاره کرد: ازدواج اسکندر با روخشنه (روشنک یا رکسانا)؛ استاتیرا (ستاره)، دختر داریوش سوم و پریساتیس (پریسا)؛ ازدواج فرهاد چهارم با تراموزای یونانی؛ ازدواج خسرو پرویز با مریم دختر موریس امپراتور روم؛ ازدواج اللهیارخان آصف الدوله، صدر اعظم ایران در دوران پادشاهی فتحعلی شاه قاجار با دو زن روسی (مدنی، ۱۳۹۳، ص. ۴۱)؛ ازدواج تیمور با دختر قمرالدین خان، پادشاه مغول (سورنی، پورمحمدی، عادل فراملشی، بهرام‌نژاد، صص. ۱۲۷-۱۲۸)؛ همچنین ازدواج پیامبر اسلام با ماریه قبطیه (طبری، ۱۳۸۷ق. ج. ۱۱، ص. ۶۱۷) و امام حسن عسگری با ملیکا شاهزاده روم (مجلسی، ۱۳۷۹، ج. ۱۳، صص. ۱۸۹-۱۹۸؛ صدوق، ۱۳۸۲، ج. ۲، صص. ۱۳۲-۱۴۳)؛ همچنین ازدواج مسلمانان با ایرانیان و یا ازدواج ایرانیان با غیرایرانیان مانند دیپلمات‌ها، ورزشکاران، نظامیان، هنرمندان، دانشجویان و... (حامد سرگزی، ۱۳۹۷، ص. ۳۲) در گذشته و دوران حاضر صورت می‌گیرد که به لحاظ فقهی نیز مورد تأیید است.

در خیلی از این ازدواج‌ها مقوله عشق، محبت و علقه عاطفی میان دو نفر را نیز نباید فراموش کرد؛ مانند عشق رکسانا به اسکندر و محبت ملیکا (نرجس خاتون) به امام حسن عسگری علیه السلام. نکته مهم در بیشتر این پیوندها، ارتباط یک تمدن با تمدن دیگر است که آورده مهمی برای هر تمدن به همراه دارد که مهم‌ترین آن تبادل فرهنگ زیست دو تمدن و تجربه تاریخی یک ملت به ملت دیگر، در نوع سبک زندگی، ساخت اجتماع، قدرتمندشدن دو ملت، اتحاد دو ملت، استفاده از تجربیات همدیگر و... است. حال با سابقه‌ای که درباره ازدواج تمدنی در گستره وسیع جغرافیایی با تنوع قومی و نژادی عنوان شد، این پرسش مطرح می‌شود که آیا امروزه با وجود طرح شدن نظریه‌های مختلفی درباره تمدن‌ها مانند: برخورد تمدن‌های هانتینگتون (۱۹۹۲م.)، می‌توان با ارائه الگوی جدید تمدنی، صفحه‌ای نوین از خوانش تمدنی ارائه کرد و پدیده برخورد تمدن‌ها و اصطکاک ملت‌ها و حکومت‌ها را در مرحله نزع‌شدن به پیوند تمدنی تغییر داد؟ در این ایده رهاوردی برای پیوندهای تمدنی می‌توان صورت‌بندی کرد تا الگوی

کامل مبتنی بر ایده ازدواج تمدنی به دست آید؛ از جمله رهاوردهای پیوند تمدنی میان دو ملت می توان به وجه سیاسی آن نظر افکند که ماه عسل فرهنگی دارد؛ از این رو ازدواج تمدنی مهم ترین نتیجه را خواهد داشت؛ در حالی که تا به حال دیگر الگوها و نظریه ها برای قرابت تمدنی چاره ساز نبوده اند. نهایت اینکه در گرو پدیده ازدواج تمدنی خیلی از مشکلات و گرفتاری های کشورها به راحتی حل می گردد؛ یعنی زوجی که در تمدن دیگر زیست می کند، به لحاظ ذی نفع بودنش می تواند از حق شهروندی خود بهره گیرد و اموری مانند انجام مبادلات تجاری و اقتصادی را در کشور خود حل کند. نتیجه اینکه ازدواج تمدنی که الگویی از ازدواج میان قبایل، ملت ها و تمدن های مختلف است و باعث گسترش فرهنگ ها، ارزش ها و آموزه های مذهبی نیز شده است، به دو لحاظ مادی و معنوی برای هر دو تمدن آورده مناسب خواهد داشت. از این منظر، ج. ا. ا. و جمهوری آذربایجان با استفاده از این ظرفیت می توانند در روابط خود گسترش ایجاد کنند تا در نهایت به همگرایی دست یابند.

۳-۴. راه اندازی گردشگری سلامت و خدمات پزشکی

ج. ا. ا. و جمهوری آذربایجان به لحاظ اشتراکات فراوانی که دارند و در یک سده و نیم گذشته یک کشور شمرده می شدند، ولی به دلیل شکست ایران از روس ها به واگذاری موطن پدری خود مجبور شدند؛ اما همچنان عرق فرهنگی و نزدیکی میان مردمان این دو کشور عمیق است و اکثر آذری ها ایران را خانه امن خود می دانند و سالانه تعداد زیادی گردشگر فرهنگی، زیارتی، سیاحتی، پزشکی و... به ایران سفر می کنند. موضوع پزشکی یکی از مهم ترین مقوله هاست که آذری ها را برای معالجه به ایران می آورد؛ چون به دلایل زیادی مردم آذربایجان ترجیح می دهند به جای اینکه در کشور خود معالجه شوند، سفری درمانی - تفریحی به تبریز، اردبیل، تهران، شیراز و... انجام دهند. بر اساس مصاحبه ای که رادیو آزادلیق در سال ۱۳۹۲ با آذری ها انجام داده است و وبگاه قفقاز نیز آن را منتشر کرده است،

دلایل حضور بیماران آذربایجانی در ایران بیشتر تبحر داشتن پزشکان و جراحان ایرانی، ارائه خدمات عالی درمانی، ارزان بودن، نزدیکی فرهنگ و زبان، نزدیکی مسیر و تجویز دقیق عنوان کرده‌اند (پایگاه خبری تحلیلی حقایق قفقاز، به نقل از: رادیو آزادلیق، ۹ آبان ۱۳۹۲).

بر اساس پژوهش‌ها به ازای ورود ۳۰ گردشگر یک شغل در کشور ایجاد می‌شود. از آنجایی که در سال‌های ۱۳۹۴ و ۱۳۹۵ سالانه حدود یک میلیون گردشگر تنها از جمهوری آذربایجان به ایران سفر کرده‌اند، بنابراین می‌توان نتیجه گرفت که با ورود این تعداد مسافر امکان ایجاد ۳۳ هزار فرصت شغلی در کشور فراهم شده است. رونق گردشگری سلامت افزون بر رونق بخش درمان و پزشکی کشور و درآمدزایی این بخش، به رونق دیگر بخش‌های اقتصادی کشور مانند هتل‌داری، رستوران‌داری، حمل و نقل هوایی و زمینی، شرکت‌های مسافرتی، کسب و کارهای کوچک، مانند صنایع دستی می‌انجامد؛ بر این اساس می‌باید با تکیه بر زیرساخت‌های بخش درمان و سامان‌دهی مناسب امکانات، از ظرفیت موجود در جهت همگرایی ج.ا.ا. و جمهوری آذربایجان گام برداشت.

بر اساس مطالب پیش‌گفته می‌توان نتیجه گرفت که توسعه حوزه سلامت و گردشگر سلامت و درمان بین ایران و آذربایجان بهترین و مهم‌ترین فرصت در راستای نزدیکی دو دولت-ملت شیعی است؛ همچنین می‌تواند رقبای ایران از جمله کشور ترکیه و رژیم غاصب اسرائیل را در آذربایجان کنار زند. همچنان که ایران پس از استقلال آذربایجان در دهه نود میلادی در تمامی حوزه‌ها به‌ویژه پزشکی و هلال احمر کمک فراوانی به این کشور کرد، بار دیگر ایران می‌تواند بهترین خدمات پزشکی را هم در داخل ایران و هم در داخل آذربایجان به هم‌کیشان خود ارائه دهد؛ از این رو گردشگران سلامت از جمهوری آذربایجان که برای درمان به ایران سفر می‌کنند، فرصتی برای نزدیکی ایران و آذربایجان هستند. البته با برنامه‌ریزی درست می‌توان از این فرصت برای همگرایی کمک گرفت. اموری مانند ایجاد دفاتر و شرکت‌های خدمات مسافرتی در کشورهای هدف و راهنمایی و جذب بیمار و ارجاع آن به ایران، تأسیس شرکت‌هایی با ضوابط

خاص در داخل کشور در این زمینه گره کشاست و می‌تواند جلوی سوءاستفاده‌ها و سودجویی‌های احتمالی افراد فرصت‌طلب را بگیرد. شرکت‌های گردشگری سلامت باید خدمات پزشکی و ارائه مشاوره‌های لازم به متقاضیان را از طریق سکوها‌های اینترنتی معرفی کنند و پس از تصمیم افراد برای دریافت خدمات پزشکی - درمانی در ایران، این شرکت‌ها تمام خدمات لازم را برای تسهیل امور مسافرتی و درمانی او انجام دهند؛ از جمله کمک به اخذ روادید، گرفتن وقت در مان یا جراحی، گرفتن هتل، انتقال از فرودگاه تا هتل یا بیمارستان، اعزام مترجم و راهنما برای ارتباط بیمار با پزشک پیش و پس از درمان از مهم‌ترین خدمات ارائه شده به گردشگران پزشکی از سوی شرکت‌های گردشگری سلامت است. با رونق‌بخشیدن به گردشگری سلامت میان ایران و جمهوری آذربایجان از طریق ساماندهی لازم در این حوزه، ایجاد بانک اطلاعاتی مشخص، ارائه خدمات از فرودگاه تا فرودگاه یا از پایانه تا پایانه از سوی آژانس‌های مسافرتی دارای مجوز و تعیین تعرفه مناسب، گام‌های مثبتی برای رسیدن به اشتراکات مهم و حرکت به سمت همگرایی دو دولت است.

۴-۴. راه‌اندازی گردشگری زیارتی و مذهبی

یکی از مهم‌ترین راهکارهای ایجاد و تحقق راهبرد اجتماعی در همگرایی ج.ا.ا. و جمهوری آذربایجان مقوله گردشگر مذهبی و زیارتی است. ایران کشوری است که نمادهای مذهبی زیاد و همچنین مکان‌های زیارتی پیامبران الهی، امام و امامزادگان و بزرگان تشیع در آن قرار دارد. این نمادهای دینی هر شیعه‌ای را از سراسر جهان به سوی خود می‌کشاند. در این میان جمهوری آذربایجان با داشتن بیش از ۹۰ درصد جمعیت شیعی که در دوره‌ای از تاریخ هم جزو قلمرو ایران بوده است، اصلی‌ترین گردشگر زیارتی و مذهبی اماکن مقدس ایران به شمار می‌آید؛ بر اساس آمار، سالانه هزاران نفر از آذری‌ها به قصد زیارت امام رضا علیه‌السلام، حضرت معصومه علیه‌السلام، شاه چراغ علیه‌السلام، حضرت عبدالعظیم علیه‌السلام و... به ایران سفر می‌کنند؛ همچنین شمار قابل توجهی برای زیارت اربعین

از مسیر ایران می‌گذرند و به عنوان گردشگر زیارتی، ورود و خروج گردشگر مذهبی به ایران از سوی کشور آذربایجان آثار اقتصادی، اجتماعی، مذهبی و... فراوان دارد. البته از ظرفیت گردشگر ایران و جمهوری آذربایجان می‌توان در راستای همگرایی به نحو احسن استفاده کرد. به دلیل مسافرت سالانه هزاران نفر به ایران، می‌توان با فرهنگ، آداب و معاشرت مردم ایران آگاه شد و در تقریب رویکردهای مثبت مردمی درباره ایران تأثیر گذار بود و این خود مهم‌ترین نکته در ایجاد همگرایی میان دو دولت - ملت است. درباره گردشگر مذهبی و زیارتی و همچنین فواید و آثار آن در دیپلماسی و ایجاد و گسترش همگرایی میان دو کشور نکته‌های فراوانی هست که قابل توجه است (معصومی، ۱۴۰۰، ص. ۲۰۲).

نتیجه‌گیری

مدل ارتباطات مردمی و نهادهای اجتماعی در ایجاد همگرایی و قرابت میان دو دولت جزو مؤلفه‌های مهمی است که با تحقق آن می‌توان به همگرایی میان ایران و آذربایجان راه یافت. از پیوندهای مردمی می‌توان به دیپلماسی عمومی، ازدواج تمدنی، گردشگر سلامت و خدمات پزشکی و گردشگر زیارتی و مذهبی اشاره کرد که با تحقق آنها خورده‌فرهنگ‌های مشترک میان آنها احیا شود و به تقویت اشتراکات قومی، زبانی، مذهبی و نسبی بینجامد. این علقه‌ها سبب ایجاد اتحاد میان ملت‌ها می‌شود و این اتحاد میان دولت‌ها نیز تسری می‌یابد؛ از این رو نوشتار حاضر با تحلیل و تبیین ظرفیت‌ها و علل همگرایی میان دو کشور تلاش کرد با بهره‌گیری از چارچوب همگرایی با الگوی بام در دیپلماسی عمومی، ازدواج تمدنی، گردشگر سلامت و خدمات پزشکی و گردشگر زیارتی و مذهبی، راهکارهایی را در راستای همگرایی دو دولت ارائه دهد؛ اما به دلیل محدودیت حجم مقاله، تنها به تحلیل برخی از منابع بینشی، انگیزشی و محیطی در نوشتار حاضر بسنده شد. در این مقاله بر اساس مطالعات میدانی و تحلیل گزاره‌های آماری مسئولان دست‌اندرکار در حوزه آذربایجان، راهکارهای دیپلماسی عمومی،

ازدواج تمدنی، گردشگر سلامت و خدمات پزشکی و گردشگر زیارتی و مذهبی ارائه شد. این گونه کارها در گذر زمان به ایجاد نوعی همبستگی می‌انجامد و حرکت به سمت همگرایی را رقم خواهد زد.

جدول: همگرایی جمهوری اسلامی ایران و جمهوری آذربایجان

راهکارها	زمینه‌های همگرایی	ردیف
۱. برقراری ازدواج تمدنی	اشتراکات و پیوندهای تاریخی در راستای همگرایی	۱
۲. راه‌اندازی گردشگر سلامت و خدمات پزشکی	ظرفیت آیین‌های سنتی در راستای همگرایی	۲
۳. راه‌اندازی گردشگر زیارتی و مذهبی	اشتراک زبانی در راستای همگرایی	۳
	اشتراک قومی در راستای همگرایی	۴



فهرست منابع

۱. افضل‌ی، ر.، رشیدی، م.، متقی، ا. (۱۳۹۱). تحلیل ساختار ژئوپلیتیک حاکم بر روابط دوجانبه ایران و جمهوری آذربایجان از سال ۱۹۹۱م. تا ۲۰۱۰م. با رویکرد جغرافیای برساخت‌گرایی. پژوهش‌های جغرافیای انسانی، ۴۴(۸۰)، صص. ۱-۱۹.
۲. امیراحمدیان، ب. (۱۳۸۴). روابط ایران و جمهوری آذربایجان. تهران: وزارت امور خارجه.
۳. امیری، م. (۱۳۸۵). ارزیابی روابط ایران و جمهوری آذربایجان در قرن بیستم. مجلس و پژوهش، ۱۳(۵۳)، صص. ۲۳۹-۲۷۹.
۴. بیرگانی قربانی، ک.، ولی عرب، م. (۱۳۹۶). نقش ازدواج‌های سیاسی چنگیزخان در یکپارچگی مغولان. تاریخنامه خوارزمی، ۵(۱۸)، صص. ۹۸-۱۱۲.
۵. تقی‌زاده داوری، م. (۱۳۸۹). شیعیان جمهوری آذربایجان. قم: انتشارات شیعه‌شناسی.
۶. حامد، س. (۱۳۹۵). بررسی احکام حقوقی ازدواج زنان ایرانی با اتباع خارجی، غیردولتی، دانشگاه آزاد اسلامی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد شاهرود، دانشکده حقوق، پایان‌نامه کارشناسی ارشد.
۷. رسول‌زاده، م. ا. (۱۳۸۰). جمهوری آذربایجان: چگونگی شکل‌گیری و وضعیت کنونی آن. ت. سلم‌زاده (مترجم). تهران: نشر و پژوهش شیرازه.
۸. زارع شاهمرسی، پ. (۱۳۸۵). آذربایجان ایران و آذربایجان قفقاز. تبریز: انتشارات اختر.
۹. سورنی، ب.، نصرالله پ.، باقرعلی ع.، محسن ب. (۱۳۹۷). ازدواج‌های سیاسی: از آمدن تیموریان تا ظهور صفویان (علت‌ها و پیامدها)، پژوهش‌های تاریخی، سال پنجاه و سوم، دوره جدید، ۱۰(۳۹)، صص. ۱۲۵-۱۴۵.
۱۰. صدوق، ع. (۱۳۸۲). کمال‌الدین و تمام‌النعمه. (ج. ۲). قم: مسجد مقدس جمکران.
۱۱. طبری، م. (۱۳۸۷ق). تاریخ‌الامم والملوک. (ج. ۱۱). بیروت: روائع التراث العربی.
۱۲. مجلسی، م. ب. (۱۳۷۹). بحار‌الانوار. ع. (ج. ۱۳). (مترجم: دوانی). قم: نشر مهدی موعود.

۱۳. محمدی م. و محبوبی ق. (۱۳۹۶). بررسی مؤلفه‌های فرهنگی همگرایی جمهوری آذربایجان و ج. ا. ا. ، فصلنامه مطالعات سیاسی بین الملل، ۲(۲)، صص. ۱۰۵-۱۲۷.
۱۴. مدنی، س. ج. (۱۳۹۳). تاریخ سیاسی معاصر ایران. قم: جامعه مدرسین حوزه علمیه.
۱۵. مصاحبه با ابراهیم عیوض‌اف، از نخبگان آذربایجان. بر گرفته از رساله دکتری با عنوان: همگرایی جمهوری اسلامی ایران با جمهوری آذربایجان (راهبردها، راهکارها). قم: کتابخانه مرکزی دانشگاه معارف اسلامی، ۱۴۰۰.
۱۶. مصاحبه با ابراهیم عیوض‌اف، فعال رسانه‌ای و اجتماعی از جمهوری آذربایجان. بر گرفته از رساله دکتری با عنوان: همگرایی جمهوری اسلامی ایران با جمهوری آذربایجان (راهبردها، راهکارها). قم: کتابخانه مرکزی دانشگاه معارف اسلامی، ۱۴۰۰.
۱۷. مصاحبه با الشن ابراهیم‌اف، یکی از تاجران آذربایجانی در شهر تهران. بر گرفته از رساله دکتری با عنوان: همگرایی جمهوری اسلامی ایران با جمهوری آذربایجان (راهبردها، راهکارها). قم: کتابخانه مرکزی دانشگاه معارف اسلامی، ۱۴۰۰.
۱۸. مصاحبه با الگار حاجی‌اف، از طلاب فعال و کنشگر اجتماعی در جمهوری آذربایجان. بر گرفته از رساله دکتری با عنوان: همگرایی جمهوری اسلامی ایران با جمهوری آذربایجان (راهبردها، راهکارها). قم: کتابخانه مرکزی دانشگاه معارف اسلامی، ۱۴۰۰.
۱۹. مصاحبه با آراز رستم‌زاده، از فرهیختگان جمهوری آذربایجان. بر گرفته از رساله دکتری با عنوان: همگرایی جمهوری اسلامی ایران با جمهوری آذربایجان (راهبردها، راهکارها). قم: کتابخانه مرکزی دانشگاه معارف اسلامی، ۱۴۰۰.
۲۰. مصاحبه با توفیق اسداف، عضو هیئت علمی دانشگاه مجازی جامعه المصطفی. بر گرفته از رساله دکتری با عنوان همگرایی جمهوری اسلامی ایران با جمهوری آذربایجان (راهبردها، راهکارها) / کتابخانه مرکزی دانشگاه معارف اسلامی / قم / ۱۴۰۰.
۲۱. مصاحبه با جلال نظافت، رایزن درجه یک سیاسی وزارت امور خارجه مستقر در ترکیه. بر گرفته از رساله دکتری با عنوان: همگرایی جمهوری اسلامی ایران با جمهوری آذربایجان (راهبردها، راهکارها). قم: کتابخانه مرکزی دانشگاه معارف اسلامی، ۱۴۰۰.
۲۲. مصاحبه با حامد سرخوش، معاون بانک سامان شعبه بلوار امین قم. بر گرفته از رساله دکتری

- با عنوان: همگرایی جمهوری اسلامی ایران با جمهوری آذربایجان (راهبردها، راهکارها). قم: کتابخانه مرکزی دانشگاه معارف اسلامی، ۱۴۰۰.
۲۳. مصاحبه با حجت الاسلام والمسلمین زارغان، معاونت بین الملل مجمع جهانی اهل بیت علیهم السلام. برگرفته از رساله دکتری با عنوان: همگرایی جمهوری اسلامی ایران با جمهوری آذربایجان (راهبردها، راهکارها). قم: کتابخانه مرکزی دانشگاه معارف اسلامی، ۱۴۰۰.
۲۴. مصاحبه با حجت الاسلام والمسلمین اجاق‌نژاد، نماینده مقام معظم رهبری در آذربایجان. برگرفته از رساله دکتری با عنوان: همگرایی جمهوری اسلامی ایران با جمهوری آذربایجان (راهبردها، راهکارها). قم: کتابخانه مرکزی دانشگاه معارف اسلامی، ۱۴۰۰.
۲۵. مصاحبه با حجت الاسلام والمسلمین محمدرضا جباری، امام جمعه شهر شوط در استان آذربایجان غربی. برگرفته از رساله دکتری با عنوان: همگرایی جمهوری اسلامی ایران با جمهوری آذربایجان (راهبردها، راهکارها). قم: کتابخانه مرکزی دانشگاه معارف اسلامی، ۱۴۰۰.
۲۶. مصاحبه با خانم سعادت علی‌آوا، مسئول کانون‌های فرهنگی تب تب تی وی در آذربایجان. برگرفته از رساله دکتری با عنوان: همگرایی جمهوری اسلامی ایران با جمهوری آذربایجان (راهبردها، راهکارها). قم: کتابخانه مرکزی دانشگاه معارف اسلامی، ۱۴۰۰.
۲۷. مصاحبه با خانم علی‌آوا، فعال آذربایجانی در حوزه گردشگر و گردشگری. برگرفته از رساله دکتری با عنوان: همگرایی جمهوری اسلامی ایران با جمهوری آذربایجان (راهبردها، راهکارها). قم: کتابخانه مرکزی دانشگاه معارف اسلامی، ۱۴۰۰.
۲۸. مصاحبه با دکتر عبدالرضا راشد، کارشناس ارشد مطالعات منطقه‌ای. برگرفته از رساله دکتری با عنوان: همگرایی جمهوری اسلامی ایران با جمهوری آذربایجان (راهبردها، راهکارها). قم: کتابخانه مرکزی دانشگاه معارف اسلامی، ۱۴۰۰.
۲۹. مصاحبه با دکتر محمدجواد ظریف، وزیر امور خارجه سابق جمهوری اسلامی ایران. برگرفته از رساله دکتری با عنوان: همگرایی جمهوری اسلامی ایران با جمهوری آذربایجان (راهبردها، راهکارها). قم: کتابخانه مرکزی دانشگاه معارف اسلامی، ۱۴۰۰.
۳۰. مصاحبه با دکتر ولی داداشی، نماینده سابق شهرستان آستارا. برگرفته از رساله دکتری با

- عنوان: همگرایی جمهوری اسلامی ایران با جمهوری آذربایجان (راهبردها، راهکارها). قم: کتابخانه مرکزی دانشگاه معارف اسلامی، ۱۴۰۰.
۳۱. مصاحبه با رئیس اداره انتشارات مجمع جهانی اهل بیت علیهم‌السلام، آقای مصطفی بهبهانی. برگرفته از رساله دکتری با عنوان: همگرایی جمهوری اسلامی ایران با جمهوری آذربایجان (راهبردها، راهکارها). قم: کتابخانه مرکزی دانشگاه معارف اسلامی، ۱۴۰۰.
۳۲. مصاحبه با سارا علی آوا، از فعالان فرهنگی و اجتماعی در جمهوری آذربایجان. برگرفته از رساله دکتری با عنوان: همگرایی جمهوری اسلامی ایران با جمهوری آذربایجان (راهبردها، راهکارها). قم: کتابخانه مرکزی دانشگاه معارف اسلامی، ۱۴۰۰.
۳۳. مصاحبه با سید عباس موسوی، سفیر فعلی جمهوری اسلامی ایران در آذربایجان. برگرفته از رساله دکتری با عنوان: همگرایی جمهوری اسلامی ایران با جمهوری آذربایجان (راهبردها، راهکارها). قم: کتابخانه مرکزی دانشگاه معارف اسلامی، ۱۴۰۰.
۳۴. مصاحبه با عباس عزیزی، رئیس سازمان فرهنگ و ارتباطات اسلامی، دفتر قم. برگرفته از رساله دکتری با عنوان: همگرایی جمهوری اسلامی ایران با جمهوری آذربایجان (راهبردها، راهکارها). قم: کتابخانه مرکزی دانشگاه معارف اسلامی، ۱۴۰۰.
۳۵. مصاحبه با علیرضا بیگدلی، سفیر اسبق ایران در جمهوری آذربایجان. برگرفته از رساله دکتری با عنوان: همگرایی جمهوری اسلامی ایران با جمهوری آذربایجان (راهبردها، راهکارها). قم: کتابخانه مرکزی دانشگاه معارف اسلامی، ۱۴۰۰.
۳۶. مصاحبه با گلزار ابراهیم آوا، دکترای علوم سیاسی، رئیس گروه انستیتوی حقوق بشر ANAS در جمهوری آذربایجان. برگرفته از رساله دکتری با عنوان: همگرایی جمهوری اسلامی ایران با جمهوری آذربایجان (راهبردها، راهکارها). قم: کتابخانه مرکزی دانشگاه معارف اسلامی، ۱۴۰۰.
۳۷. مصاحبه با محسن پاک‌آیین، سفیر سابق جمهوری اسلامی ایران در آذربایجان. برگرفته از رساله دکتری با عنوان: همگرایی جمهوری اسلامی ایران با جمهوری آذربایجان (راهبردها، راهکارها). قم: کتابخانه مرکزی دانشگاه معارف اسلامی، ۱۴۰۰.
۳۸. مصاحبه با محمدباقر بهرامی، سفیر اسبق ایران در جمهوری آذربایجان. برگرفته از رساله

- دکتری با عنوان: همگرایی جمهوری اسلامی ایران با جمهوری آذربایجان (راهبردها، راهکارها). قم: کتابخانه مرکزی دانشگاه معارف اسلامی، ۱۴۰۰.
۳۹. مصاحبه با مسئول کتابخانه مجمع جهانی اهل بیت علیهم‌السلام، آقای مختار شمس‌الدینی. برگرفته از رساله دکتری با عنوان: همگرایی جمهوری اسلامی ایران با جمهوری آذربایجان (راهبردها، راهکارها). قم: کتابخانه مرکزی دانشگاه معارف اسلامی، ۱۴۰۰.
۴۰. مصاحبه با یکی از نخبگان آذربایجانی (موافق ذکر نامشان نشدند). برگرفته از رساله دکتری با عنوان: همگرایی جمهوری اسلامی ایران با جمهوری آذربایجان (راهبردها، راهکارها). قم: کتابخانه مرکزی دانشگاه معارف اسلامی، ۱۴۰۰.
۴۱. مصاحبه حجت‌الاسلام والمسلمین محمدعلی معینان، مدیرکل آسیا و اقیانوسیه معاونت بین‌الملل مجمع جهانی اهل بیت علیهم‌السلام. برگرفته از رساله دکتری با عنوان: همگرایی جمهوری اسلامی ایران با جمهوری آذربایجان (راهبردها، راهکارها). قم: کتابخانه مرکزی دانشگاه معارف اسلامی، ۱۴۰۰.
۴۲. معصومی، س.ا. (۱۴۰۰). رساله دکتری با عنوان: همگرایی ج. ا. ا. با جمهوری آذربایجان (راهبردها، راهکارها). (رشته مدرسی معارف اسلامی گرایش انقلاب اسلامی، اساتید راهنما: دکتر مصطفی ملکوتیان و دکتر امیرسیاهپوش، استاد مشاور: دکتر محسن پاک‌آیین). قم: دانشگاه معارف اسلامی.
۴۳. نشست علمی. (۱۳۹۶/۹/۱۱). پاک‌آیین، سفیر سابق ایران در آذربایجان، با عنوان: چالش‌های هویتی شیعیان آذربایجان. برگرفته از رساله دکتری با عنوان: همگرایی جمهوری اسلامی ایران با جمهوری آذربایجان (راهبردها، راهکارها). قم: کتابخانه مرکزی دانشگاه معارف اسلامی، ۱۴۰۰.
۴۴. پایگاه خبری تحلیلی حقایق قفقاز، علیهم‌السلام آبان ۱۳۹۲، به آدرس: <https://qafqaz.ir>
45. Lieber, R.J. (1972). *Theory and World Politics*. Cambridge: Winthrop Publishers.
46. Johnson, Ch. (1968). *Iran's Role in the South Caucasus and Caspian Region: Diverging Views of the U.S and Europe*. SWP Berlin Iran and its Neighbors.

References

1. Afzali, R., Rashidi, M., & Motaghi, A. (2012). Analysis of the Geopolitical Structure Governing Bilateral Relations Between Iran and the Republic of Azerbaijan from 1991 to 2010 with a Constructivist Geography Approach. *Human Geography Research*, 44(80), pp. 1-19. [In Persian]
2. Amir Ahmadian, B. (2005). *Iran-Azerbaijan Relations*. Tehran: Ministry of Foreign Affairs. [In Persian]
3. Amiri, M. (2006). Evaluation of Iran-Azerbaijan Relations in the Twentieth Century. *Parliament and Research*, 13(53), pp. 239-279. [In Persian]
4. Birgani Qorbani, K., & Vali Arab, M. (2017). The Role of Genghis Khan's Political Marriages in the Unification of the Mongols. *Kharazmi History Journal*, 5(18), pp. 98-112. [In Persian]
5. Hamed, S. (2016). Examining the Legal Provisions of Iranian Women's Marriage with Foreign Nationals (Master's thesis). Islamic Azad University, Shahroud Branch, Faculty of Law.
6. Johnson, Ch. (1968). *Iran's Role in the South Caucasus and Caspian Region: Diverging Views of the U.S and Europe*. SWP Berlin Iran and its Neighbors.
7. Lieber, R.J. (1972). *Theory and World Politics*. Cambridge: Winthrop Publishers.
8. Madani, S. J. (2014). *Contemporary Political History of Iran*. Qom: Society of Seminary Teachers. [In Persian]
9. Majlesi, M. B. (2000). *Bihar al-Anwar* (Vol. 13, A. Davani, Trans.). Qom: Mahdi Mo'ud. [In Persian]
10. Masoumi, S. A. (2021). *Convergence of the Islamic Republic of Iran with the Republic of Azerbaijan* (Strategies and Solutions) (Doctoral dissertation). Islamic Studies University, Qom, Iran.
11. Mohammadi, M., & Mahbubi, Q. (2017). Examining the Cultural Convergence Components of the Republic of Azerbaijan and the Islamic Republic of Iran. *International Political Studies*, 2(2), pp.105-127. [In Persian]

12. Rasolzadeh, M. A. (2001). *The Republic of Azerbaijan: How It Was Formed and Its Current Status* (T. Salmzadeh, Trans.). Tehran: Shirazeh. [In Persian]
13. Saduq, A. (2003). *Kamal al-Din wa Tamam al-Ni'ma* (Vol. 2). Qom: Jamkaran Mosque. [In Arabic]
14. Surni, B., Nasrollah, P., Baqerali, A., & Mohsen, B. (2018). Political Marriages: From the Arrival of the Timurids to the Rise of the Safavids (Causes and Consequences). *Historical Research*, 10(3), Issue 39. [In Persian]
15. Tabari, M. (1967). *History of Nations and Kings* (Vol. 11). Beirut: Rawai' al-Turath al-Arabi. [In Arabic]
16. Taqizadeh Davari, M. (2010). *The Shiites of the Republic of Azerbaijan*. Qom: Shiite Studies Publications. [In Persian]
17. Zare Shahmarasi, P. (2006). *Iranian Azerbaijan and Caucasian Azerbaijan*. Tabriz: Akhtar. [In Persian]
18. Interview with Abbas Azizi, Head of the Islamic Culture and Relations Organization, Qom Office. Taken from a PhD dissertation entitled, *Convergence of the Islamic Republic of Iran with the Republic of Azerbaijan (Strategies, Solutions)*. Qom: Central Library of the University of Islamic Sciences, 2021.
19. Interview with Alireza Bigdeli, former Ambassador of Iran to the Republic of Azerbaijan. Taken from a PhD dissertation entitled, *Convergence of the Islamic Republic of Iran with the Republic of Azerbaijan (Strategies, Solutions)*. Qom: Central Library of the University of Islamic Sciences, 2021. Taken from a PhD dissertation entitled, *Convergence of the Islamic Republic of Iran with the Republic of Azerbaijan (Strategies, Solutions)*. Qom: Central Library of the University of Islamic Sciences, 2021.
20. Interview with an Azerbaijani elite (name not disclosed). Taken from a PhD dissertation entitled, *Convergence of the Islamic Republic of Iran with the Republic of Azerbaijan (Strategies, Solutions)*. Qom: Central Library of the University of Islamic Sciences, 2021.

21. Interview with Araz Rostamzadeh, an intellectual from the Republic of Azerbaijan. Taken from a PhD dissertation entitled, Convergence of the Islamic Republic of Iran with the Republic of Azerbaijan (Strategies, Solutions). Qom: Central Library of the University of Islamic Sciences, 2021.
22. Interview with Dr. Abdolreza Rashid, Senior Expert in Regional Studies. Taken from a PhD dissertation entitled, Convergence of the Islamic Republic of Iran with the Republic of Azerbaijan (Strategies, Solutions). Qom: Central Library of the University of Islamic Sciences, 2021.
23. Interview with Dr. Mohammad Javad Zarif, former Minister of Foreign Affairs of the Islamic Republic of Iran. Taken from a PhD dissertation entitled, Convergence of the Islamic Republic of Iran with the Republic of Azerbaijan (Strategies, Solutions). Qom: Central Library of the University of Islamic Sciences, 2021.
24. Interview with Dr. Vali Dadashi, former representative of Astara County. Taken from a PhD dissertation entitled, Convergence of the Islamic Republic of Iran with the Republic of Azerbaijan (Strategies, Solutions). Qom: Central Library of the University of Islamic Sciences, 2021.
25. Interview with Elgar Hajiyevev, active student and social activist in the Republic of Azerbaijan. Taken from a PhD dissertation entitled, Convergence of the Islamic Republic of Iran with the Republic of Azerbaijan (Strategies, Solutions). Qom: Central Library of the University of Islamic Sciences, 2021.
26. Interview with Elshan Ibrahimov, an Azerbaijani businessman in Tehran. Taken from a PhD dissertation entitled, Convergence of the Islamic Republic of Iran with the Republic of Azerbaijan (Strategies, Solutions). Qom: Central Library of the University of Islamic Sciences, 2021.
27. Interview with Golzar Ibrahim Ava, Ph.D. in Political Science, Head of the Human Rights Institute of ANAS in the Republic of Azerbaijan. Taken from a PhD dissertation entitled, Convergence of the Islamic Republic of Iran with the Republic of Azerbaijan (Strategies, Solutions). Qom: Central Library of the University of Islamic Sciences, 2021.

28. Interview with Hamed Sarkhosh, Deputy of Saman Bank, Amin Boulevard Branch, Qom. Taken from a PhD dissertation entitled, Convergence of the Islamic Republic of Iran with the Republic of Azerbaijan (Strategies, Solutions). Qom: Central Library of the University of Islamic Sciences, 2021.
29. Interview with Hojjatoleslam wal-Muslimin Mohammad Ali Moeinian, Director General of Asia and Oceania, International Affairs Department of the Ahlul Bayt World Assembly; June 2021. Taken from a PhD dissertation entitled, Convergence of the Islamic Republic of Iran with the Republic of Azerbaijan (Strategies, Solutions). Qom: Central Library of the University of Islamic Sciences, 2021.
30. Interview with Hojjatoleslam wal-Muslimin Mohammad Reza Jabari, Friday prayer leader of the city of Showt in West Azerbaijan Province. Taken from a PhD dissertation entitled, Convergence of the Islamic Republic of Iran with the Republic of Azerbaijan (Strategies, Solutions). Qom: Central Library of the University of Islamic Sciences, 2021.
31. Interview with Hojjatoleslam wal-Muslimin Ojaghnejad, representative of the Supreme Leader in Azerbaijan. Taken from a PhD dissertation entitled, Convergence of the Islamic Republic of Iran with the Republic of Azerbaijan (Strategies, Solutions). Qom: Central Library of the University of Islamic Sciences, 2021.
32. Interview with Hojjatoleslam wal-Muslimin Zarean, Deputy of International Affairs of the Ahlul Bayt World Assembly; December 2021. Taken from a PhD dissertation entitled, Convergence of the Islamic Republic of Iran with the Republic of Azerbaijan (Strategies, Solutions). Qom: Central Library of the University of Islamic Sciences, 2021.
33. Interview with Ibrahim Ayvazov, an Azerbaijani elite; February 2021. Taken from a PhD dissertation entitled, Convergence of the Islamic Republic of Iran with the Republic of Azerbaijan (Strategies, Solutions). Qom: Central Library of the University of Islamic Sciences, 2021.

34. Interview with Ibrahim Ayvazov, media and social activist from the Republic of Azerbaijan. Taken from a PhD dissertation entitled, Convergence of the Islamic Republic of Iran with the Republic of Azerbaijan (Strategies, Solutions). Qom: Central Library of the University of Islamic Sciences, 2021.
35. Interview with Jalal Nezafat, First-Class Political Counselor of the Ministry of Foreign Affairs stationed in Turkey. Taken from a PhD dissertation entitled, Convergence of the Islamic Republic of Iran with the Republic of Azerbaijan (Strategies, Solutions). Qom: Central Library of the University of Islamic Sciences, 2021.
36. Interview with Mohammad Baqer Bahrami, former Ambassador of Iran to the Republic of Azerbaijan. Taken from a PhD dissertation entitled, Convergence of the Islamic Republic of Iran with the Republic of Azerbaijan (Strategies, Solutions). Qom: Central Library of the University of Islamic Sciences, 2021.
37. Interview with Mohsen Pak-Ayeen, former Ambassador of the Islamic Republic of Iran to Azerbaijan; July 2021. Taken from a PhD dissertation entitled, Convergence of the Islamic Republic of Iran with the Republic of Azerbaijan (Strategies, Solutions). Qom: Central Library of the University of Islamic Sciences, 2021.
38. Interview with Mokhtar Shamseddini, Head of the Library of the Ahlul Bayt World Assembly. Taken from a PhD dissertation entitled, Convergence of the Islamic Republic of Iran with the Republic of Azerbaijan (Strategies, Solutions). Qom: Central Library of the University of Islamic Sciences, 2021.
39. Interview with Mostafa Behbahani, Head of the Publications Department of the Ahlul Bayt World Assembly. Taken from a PhD dissertation entitled, Convergence of the Islamic Republic of Iran with the Republic of Azerbaijan (Strategies, Solutions). Qom: Central Library of the University of Islamic Sciences, 2021.
40. Interview with Ms. Ali Ava, Azerbaijani activist in the field of tourism. Taken from a PhD dissertation entitled, Convergence of the Islamic Republic of Iran

- with the Republic of Azerbaijan (Strategies, Solutions). Qom: Central Library of the University of Islamic Sciences, 2021.
41. Interview with Saadat Ali Ava, Head of Cultural Centers of Tap Tap TV in Azerbaijan. Taken from a PhD dissertation entitled, Convergence of the Islamic Republic of Iran with the Republic of Azerbaijan (Strategies, Solutions). Qom: Central Library of the University of Islamic Sciences, 2021.
42. Interview with Sara Ali Ava, cultural and social activist in the Republic of Azerbaijan. Taken from a PhD dissertation entitled, Convergence of the Islamic Republic of Iran with the Republic of Azerbaijan (Strategies, Solutions). Qom: Central Library of the University of Islamic Sciences, 2021.
43. Interview with Seyed Abbas Mousavi, current Ambassador of the Islamic Republic of Iran to Azerbaijan. Taken from a PhD dissertation entitled, Convergence of the Islamic Republic of Iran with the Republic of Azerbaijan (Strategies, Solutions). Qom: Central Library of the University of Islamic Sciences, 2021.
44. Interview with Tofiq Asadov, faculty member of the Virtual University of al-Mustafa International University. Taken from a PhD dissertation entitled, Convergence of the Islamic Republic of Iran with the Republic of Azerbaijan (Strategies, Solutions). Qom: Central Library of the University of Islamic Sciences, 2021.
45. Scientific Meeting with Mr. Pak-Ayeen, former Ambassador of Iran to Azerbaijan, titled "Identity Challenges of Azerbaijani Shiites," dated 11/30/2017.
46. Qafqaz Analytical News Website (2013, October 31). Retrieved from <https://qafqaz.ir>